

Jan Kordys

"Publiczność literacka"

Biuletyn Polonistyczny 23/4 (78), 43-53

1980

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wypowiedzi historyków różnych specjalności humanistycznych wniosły do dyskusji sporo ożywczej świeżości. Tekstowe rezultaty konferencji, uzupełnione cennymi głosami dyskusyjnymi, mają być utrwalone w formie drukowanej, co w połączeniu z planowaną edycją dzieł wszystkich Lubomirskiego stworzy podwaliny pod przyszłą monografię pisarza.

Dr Mirosław Korolko

„PUBLICZNOŚĆ LITERCKA”

Sprawozdanie z konferencji naukowej

W dniach od 12 do 14 listopada 1979 r. odbywała się konferencja naukowa poświęcona badaniom publiczności literackiej, zorganizowana przez Pracownię Badań Kultury Literackiej Instytutu Badań Literackich PAN przy współpracy Instytutu Książki i Czytelnictwa BN.

Konferencję otworzył J. S ł a w i ń s k i (IBL) referatem "Autor i publiczność jako jednostki procesu historycznoliterackiego", w którym rozważał konsekwencje problematyki odbioru i odbiorcy dla tradycyjnie zorientowanej historii literatury. Referent opisywał przekształcenia, jakim uległ tekst literacki pod wpływem analitycznego spojrzenia badaczy o tak odmiennych orientacjach, jak Jauss czy Barthes. Wtedy to "wtargnęła" do wnętrza utworu "działalność odbiorcza", rozpoczęły się próby jej rekonstrukcji w kategoriach "odbiorcy wirtualnego", wewnątrztekstowych kodów lektury zapisanych w strukturze działania. Wyłonienie się tej problematyki pociągnęło za sobą zmianę samego pojęcia tekstu. Jak pisze w jednym z artykułów Barthes, utwór

staje się nie "zakończonym, zestygłym produktem", lecz "samą wytwórczością /.../ włączoną w inne teksty, inne kody, i tym samym związaną ze społeczeństwem, z historią, nie więzami determinacji, lecz drogą asocjacji intertekstualnych". Takie ujęcie pozwala na opisanie dzieła zarówno w porządku procesu historycznego, jak w oderwaniu od sytuacji pierwotnej, w zmiennej, indywidualnej lekturze. Nowe spojrzenie na tekst przekształca także samego badacza. Może on odtwarzać spektakl procesu komunikacji przez odwrócenie - opisując lekturę jako "mowę czytelnika do książki".

S. Ż ó ł k i e w s k i (IBL) w referacie "O publiczności literackiej" wprowadził szerokie, a jednocześnie precyzyjne, dzięki stosowanej metodologii, rozumienie obiektu badań. Publicznością literacką są "wszyscy uczestnicy komunikacji literackiej, ściślej - danego procesu komunikacyjnego". Różnią ich role i związane z nimi możliwości operacji semiotycznych i rzeczowych na tekście - "autorzy to ci, których działalność wiąże się ściśle z obsługującymi literaturę jako aparat dyfuzyjny, a czytelnicy to ci, którzy z usług tego aparatu korzystają". Swoistą cechą strukturalną publiczności literackiej (szczególnie XX-wiecznej) jest wyższa świadomość ideologiczna i związane z tym inne niż w społeczeństwie globalnym zróżnicowanie wewnętrzne. Marksistowska konstrukcja typologii publiczności musi przyjąć za punkt wyjścia określenie uwarunkowań bytu ludzi uczestniczących w danej kulturze. Na tym poziomie pojawi się zróżnicowanie uczestnictwa w podstawowych sytuacjach komunikacyjnych, a te z kolei będą odpowiadały wielości systemów semiotycznych modelujących świat kultury. Dlatego podziały klasowe społeczeństwa i zróżnicowanie typów publiczności literackiej, która operuje odmiennymi zasadami strukturalizacji rzeczywistości - są w stosunku do siebie homologiczne.

Drugą operacją przy budowie modelu jest związenie go z typologią obiegów. Publiczność literacką wyróżnia spośród innych możliwość funkcjonowania równocześnie w wielu obiegach tego, co społeczeństwo zalicza do literatury. Obiegi zaś są rozpoznawalne w relacji "między danym typem publiczności a rolami społecznymi nadawców funkcjonujących w danym obiegu", a więc w konkretnych sytuacjach komunikacyjnych, które ujawniają rolę nadawców, odbiorców i ich świadomość ideologiczną.

Ostatnim czynnikiem określającym publiczność są instytucje pośredniczące w uczestnictwie w kulturze. To one - przez operacje na kodach lektury - zakreślają ramy sytuacji komunikacyjnych, wzmacniając lub wyciszając wewnętrzną "mowę" tekstu.

J. L a l e w i c z (IBL) w referacie na temat "Morfologii publiczności" dokonał najbardziej elementarnych, uchwytnych intuicyjnie, lecz jakże istotnych w praktyce badawczej rozróżnień. Próbował dać odpowiedź na pytanie, czy współcześnie w ogóle można mówić o publiczności literackiej jako grupie społecznej. Z tego punktu widzenia dają się wyróżnić dwa skrajne przypadki: pierwszy z nich, spotykany najczęściej, to takie zbiorowości czytelników, którym nie można przypisać żadnych specyficznych więzi; mamy wtedy do czynienia z publicznością w sensie dystrybutywnym; zbiór taki staje się grupą społeczną - publiczności w sensie integratywnym - jeśli utworzy się sieć komunikacji wewnątrzgrupowej, sieć, której materiałem jest literatura.

K. D m i t r u k (IBL) badał kształtowanie się i funkcjonowanie publiczności rozumianej właśnie jako grupa społeczna. Jego tekst, poświęcony "Publiczności aktywnej", rozpoczynała wypowiedź Horecego, który ubolewał nad utratą przez publiczność tak cennej jedności, a kończył, po skrótowym rysie historycznym,

opis możliwości jej wtórnej integracji w społeczeństwach nowożytnych. Proces ten związany był w sferze ideologicznej ze skutkami rewolucji francuskiej i z realizacją postulatów wolności stowarzyszania się i wymiany informacji. "Publiczność aktywna" jest świadoma swych praw, pragnie z nich korzystać, czynami wykraczając poza słowa. Rytuały, teksty w szerokim rozumieniu, pozwalają jej połączyć się z odmiennymi od literatury systemami komunikacji. Tak tworzą się instytucje publiczności (salony, kluby dyskusyjne), które mogą być zarówno narzędziami w walce ideologicznej, jak celem ostatecznym - przestrzenią rozrywki. Innym aspektem działalności "publiczności aktywnej" jest kontrola ciągłości i zmiany w procesie komunikacji literackiej przez wyłonioną elitę - krytykę.

Podobnym problemem zajął się w swoim wystąpieniu Janusz Maciejewski (IBL). W temacie "Instytucje i mechanizmy życia literackiego" autora zainteresowały szczególnie funkcje ogniw pośredniczących w komunikacji literackiej. Zaliczają się do nich grupy formalne i nieformalne, związane bezpośrednio z procesem przekazu książki jako towaru i tekstu (od wydawcy przez cenzora do kawiarni literackiej) oraz wszelkie instytucje ideologiczne - np. partie polityczne. Część publiczności literackiej aktywnie uczestniczy w którymś z tych ogniw, kształtując i przełamując konwencje i stereotypy. Życie literackie ukazuje się jako walka o sukces na rynku czytelnicy, ostatecznym zaś sędzią jest milcząca i wrzaskliwa, kierująca i sterowana publiczność literacka.

Do tego wątku nawiązuje także M. Płachcki (IBL) w referacie "Krytyka literacka - obieg - publiczność (1863-1890)". Przedstawia w nim teoretyczne ujęcie krytyki nie jako elementu "aparatu rozpowszechniania", lecz jako praktyki swoi-

cie uzupełniającej przebieg czytelniczych kontaktów z dziełem. Mechanizmy jej interwencji działają na wielu poziomach i przyczyniają się między innymi do integracji danego kręgu publiczności przez uwydatnienie różnic w obowiązujących sytuacjach odbioru. Inne funkcje krytyki to wypełnianie "pustych miejsc" w komunikacji literackiej - przyjęcie określonej roli w dialogu między nieobecnym pisarzem a milczącym czytelnikiem. Może to być postawa reprezentanta autora, "przeciętnego czytelnika" albo wyniesionego ponad nich arbitra. Referent wyróżnia dwa podstawowe typy i funkcje wypowiedzi krytycznej: pierwszy - syntetyczny, to lektura elitarna dzieła dokonana przez eksperta, który schematyzuje dialog między krytykiem i odbiorcą; drugi typ - analityczny, bliski potocznym praktykom czytelniczym, jest świadectwem podmiotowego zaangażowania krytyka i służy zwiększeniu plastyczności procesu komunikacji.

W. A d a m i e c (IKiCz) w "Kilku uwagach w sprawie tzw. publiczności i jej opisu" postulował przyjęcie kategorii "publiczność czytająca" jako jednostki nadrzędnej w stosunku do tych, które są używane w pracach polskich socjologów literatury. Ustalenie prymerności samego aktu lektury determinuje siatkę pojęciową, w której zawiera się kompetencja literacka czytelnika, jego postawy i motywacje związane ze sferą wartości. Analizy zachowań jako realizacji lub negacji wzorów kulturowych są szczególnie istotne zarówno w badaniach empirycznych, jak przy konstrukcji modeli teoretycznych.

Kategorią "publiczność czytająca" posługiwał się także w swoim tekście "Publiczność literacka - publiczność czytająca" J. A n k u d o w i c z (IKiCz). Tak samo jak Adamiec, podkreślał on wagę badania rzeczywistych zachowań i postaw ludzi, postrzeganych w szerokim kontekście kultury i układów społecz-

nych. Opis zachowań czytelniczych jest tym miejscem, gdzie powinny spotkać się metody psychologii, socjologii i semiotyki.

Referat J. K o s t e c k i e g o (IKiCz) "Uwagi o przedmiocie badań historii czytelnictwa" był próbą połączenia teoretycznej refleksji nad publicznością z potrzebami badań historycznych. Tworząc model hierarchiczny opisu, referent wychodzi od poziomu makroskali - określenia typu i stylu kultury. Konieczna jest tu charakterystyka systemu komunikacyjnego pod względem własności środków przekazu i budowy sieci rozpowszechniania oraz publiczności jako grupy socjologicznej: należy wyznaczyć jej strukturę i granice, relacje ze zbiorowościami innego typu. Przy badaniu stylu kultury najbardziej istotne są cechy semiotyczne zjawisk - rekonstrukcja repertuaru tekstów, zróżnicowanie zachowań czytelniczych, funkcjonowania instytucji. Poziom mikroskali - to płaszczyzna rzeczywistego użycia tekstów, indywidualnych uwarunkowań lektury. Taki schemat postępowania pozwala jednocześnie na konstrukcję typologii komunikatów i zróżnicowanie publiczności jako grupy posługującej się wieloma systemami semiotycznymi.

Tekst J. K o r d y s a (IBL), zatytułowany "Fikcja w procesie komunikacji", był psychologiczną interpretacją zjawiska neutralizacji przez odbiorcę opozycji między rzeczywistością a sztuką. Utożsamienie prawdy i fikcji artystycznej prowadzi często do przyjęcia modeli proponowanych przez dzieło za wzorzec w realnych zachowaniach. Za materiał analityczny posłużyły teksty średniowieczne (ikona i carmen figuratum), w których zniesienie przeciwstawienia było założone w symbolice samej sytuacji komunikacyjnej, oraz świadectwa "lektur halucynacyjnych" w społeczeństwach nowożytnych. Przekroczenie granicy: prawda - fikcja, może skończyć się np. zabójstwem aktora grającego rolę Otella.

"Kodowanie jako problem odbioru" - to tytuł wystąpienia M. H o p f i n g e r (IBL). Ogólnosemiotyczne zagadnienie kodowania prelegentka ujęła jako "aktywny odbiór, który łączy się z operacjami znaczeniowymi, polegającymi na wiązaniu materiału i znaczenia". Proces ten umożliwiają funkcjonujące społecznie kody - aktualizowane przez jednostkę części systemów semiotycznych danej kultury. Są one zorientowane na wartości i porządkują ten fragment rzeczywistości, któremu społeczeństwo przypisuje szczególną ważność. Wybór sposobu artykulacji świata zależy od miejsca jednostki w strukturze społecznej, przyjętych wartości, umiejętności posługiwania się kodami, wreszcie - od osobowości. Takie ujęcie problematyki odbioru rozwiązuje sprzeczność między podmiotowym a systemowym pojmowaniem kultury. Dwa modele: zbiór systemów semiotycznych i kody, jakimi posługuje się jednostka (która sama jest elementem większej całości), stykają się w dynamice procesu kodowania.

Uwagi J. K a r w o w s k i e g o (IKiCz) zawarte w referacie "Tekst jako czynnik strategii odbioru" nawiązują w pewien sposób do dwóch ostatnich prac. Autor badał pozatekstowe determinanty lektur - kody używane przez czytelników, tak jak ujawniły się one w recepcji serii "Żółty Tygrys". Czytelnicy odbierają te tomiki według dwóch różnych interpretacji prawdy historycznej. Pierwszy typ lektury - to dążenie do "przeźroczyści semantycznej" - idealnej mimetyczności tekstu; lektura jest tylko zdobywaniem dodatkowych informacji, które pogłębiają nabytą uprzednio wiedzę. Drugi - to interpretacja w kategoriach aksjologicznych, odwołująca się do ogólnych praw historii. Psychologiczne mechanizmy projekcji i identyfikacji rządzą odbiorem fikcji literackiej i ideologicznej serii oznakowanej głową "żółtego tygrysa".

W podobnej perspektywie sytuuje się wystąpienie A. Z i e -

l i Ń s k i e g o (IKiCz) zatytułowane "Problematyka kompetencji czytelniczych - perspektywa typologii publiczności czytającej". Celem badań, w których uczestniczył referent, było uchwycenie kompetencji czytelniczych rozumianych jako "wiedza i doświadczenie w zakresie obcowania z dziełem literackim". W tej wyjściowej kategorii można wyróżnić ogólną orientację literacką, preferencje czytelników i znajomość reguł lektury. Tak rozwinięty aparat pojęciowy może służyć konstrukcji typologii publiczności ze względu na zróżnicowanie wiedzy organizującej "formalny aspekt odbioru tekstu literackiego".

Przedmiotem referatu G. S t r a u s s (IKiCz) "Społeczno-zawodowe kształtowanie się literatury profesjonalnej" była ogólna charakterystyka pewnego typu czytelnictwa, wyprowadzona z empirycznych badań wśród inżynierów przemysłu chemicznego. W tej grupie dominuje czytelnictwo profesjonalne, uwarunkowane koniecznością ciągłego uzupełniania wiedzy. Lektura jako obowiązek związany bezpośrednio z aktywnością zawodową nie wykracza jednak poza "paradygmatyczne treści nauki" - znane ze studiów, a dziś przypominane ze względu na bieżące potrzeby.

A. F r a n a s z e k (IKiCz) w tekście nt. "Psychospołecznych determinantów kształtowania się zachowań czytelniczych" zaproponowała kategorię "roli społecznej" jako czynnika organizującego zachowanie w trzech wymiarach: psychicznym, społecznym i kulturowym. Referentka tworzy model, który wiąże potrzebę, dążenie do jej zaspokojenia, motywację ukierunkowującą czynności na dany obiekt, wreszcie sferę przekazów kultury - tekstów o określonych wartościach.

Do tej propozycji nawiązała K. W o l f (IKiCz), która pisała o "Kulturze symbolicznej w perspektywie młodzieżowego odbiorcy". Interpretacja zachowań kulturowych, indywidualnych wy-

borów w świecie wartości niesionych przez literaturę, wymaga, według autorki, uwzględnienia zjawisk psychiczno-świadomościowych, sfery potrzeb i motywacji.

Wystąpienie S. S i e k i e r s k i e g o (UW), zatytułowane "Czynniki kształtujące młodą publiczność w środowisku przemysłowym", było pesymistycznym uogólnieniem wyników badań czytelnictwa młodzieży (w wieku od 15 do 25 lat) pracującej w zakładach aglomeracji warszawskiej. W świetle ankiet książka, jako tradycyjny "mediator" ułatwiający przejście z kultury lokalnej do ogólnonarodowej, traci moc przełamywania barier i ułatwiania integracji z nowym środowiskiem. Masowe formy uczestnictwa w kulturze nie tworzą porządku, który aktywizowałby obcowanie z literaturą, "obserwuje się zanik zainteresowania książką na korzyść życia towarzyskiego, telewizji, mniej absorbujących intelektualnie form spędzania wolnego czasu". Pojęcie do literatury jest czysto instrumentalne, uwarunkowane zresztą takim jej traktowaniem w systemie edukacji. Teksty i ich funkcje dzielą się na związane ze sferą obowiązku i literaturę przygodową, czytaną dla przyjemności.

Referat J. S t r a d e c k i e g o (IBL) "Z problemów odbioru satyry międzywojennej" dotyczył funkcjonowania tej formy literackiej w komunikacji lat 1918-1939. Autor przedstawił klasyfikację zbioru tekstów z punktu widzenia pragmatyki wewnętrznej i zewnętrznej oraz typologię form i kodów odbioru wypowiedzi satyrycznej w trzech sytuacjach komunikacyjnych, odpowiadających trzem okresom historycznym. W pierwszym z nich (lata 1918-1926) kategorią nadrzędną, która organizowała satyrę, była parodia, a dominującym kodem - kod ludyczny. W drugim okresie (1926-1934) - pamflet dekodowany był jako polemika, a w ostatnim (1934-1939) - jako groteska odbierana w kodzie ide-

ologiczn m. Referent wyróżnił dwa obiegi satyry: niski, który proponował model satyry społeczno-obyczajowej o funkcji dydaktycznej, oraz elitarny i polemiczny. W każdym z tych przypadków mamy do czynienia z odmiennymi nawiązaniem do tradycji gatunkowej, różnymi rolami uczestników komunikacji i mechanizmami recepcji społecznej.

Okres międzywojenny to także obszar badań O. C z a r n i - k a (BN), który analizował politykę kulturalną "Robotnika" w latach 1918-1931 tak, jak przejawiała się ona w zawartości "odcinka" beletrystycznego pisma. Autor komentuje wymowę ideologiczną drukowanej tam literatury polskiej i obcej oraz innego typu inicjatywy kulturalne podejmowane przez redakcję, ich kontekst społeczny i przemiany. Zwraca uwagę zarówno na nowatorskość, jak na ograniczenia w polityce kulturalnej pisma, uwarunkowane niekiedy powierzchownym, utylitarnym stosunkiem do literatury.

Ostatnie dwa referaty dotyczyły publiczności XIX-wiecznej. I. S t e m p l o w s k a (IBL) zaprezentowała pracę dotyczącą "Rękopiśmiennych kajetów poetyckich jako niewykorzystanego źródła do badań nad czytelnictwem w okresie romantyzmu". Ukazała w niej sposoby czytania poezji tego okresu jako szczególny przypadek komunikacji literackiej. W "tekście" zeszytu poetyckiego funkcjonowały obok siebie utwory różnych obiegów, spełniające funkcje zabawowe, polityczne, poetyckie. Inną cechą lektury i zapisu wierszy była głęboka ingerencja w tekst, podporządkowanie go potrzebom odbiorcy, tworzenie wariacji na poszczególne tematy-utwory.

M. R u b i e c - M a s a l s k a (IBL) w referacie "Adresaci i czytelnicy »Kroniki Wiadomości Krajowych i Zagranicznych« jako współautorzy programu i ewolucji pisma" ukazuje, na

przykładzie wychodzącego w latach 1856-1869 pisma warszawskiego, próbę integracji publiczności ziemiańskiej. "Kronika" próbowała stworzyć "uporządkowany, budzący zaufanie szlacheckiego odbiorcy obraz świata". Brak rzeczywistej, spójnej grupy odniesienia, która zaakceptowałaby punkt widzenia pisma i zaczęła realizować koncepcję przemian gospodarczych przez nie reprezentowaną, doprowadziła do upadku "Kroniki".

*

Obraz publiczności, jaki wyłania się z tej prezentacji materiałów sesji, nie jest na pewno spójny, lecz wydaje się, że należy to uznać za immanentną cechę obiektu, a nie za wewnętrzne sprzeczności opisujących go dyskursów. Dwie główne tendencje badawcze, które ujawniły się w tekstach, są w punkcie wyjścia krańcowo odmienne: podejście systemowe wpisuje publiczność literacką w całość kultury, a jej zachowania porównuje do szeregu innych praktyk znaczących; drugi nurt, związany z badaniami empirycznymi, zwraca się ku jednostce. Językiem opisu są tu kategorie psychologii społecznej, a literatura jest jednym z kanałów transmisji wartości uznawanych za istotne w danej kulturze, regulującym zaspokajanie zróżnicowanych społecznie potrzeb. Te dwa podejścia łączą się w miejscu "przekładu" systemów semiotycznych na kody lektury, czyli w materii najbardziej dostępnej, a może właśnie dlatego najtrudniej uchwytej - w tekście artystycznym.

Mgr Jan Kordys